

Організація індивідуального зоонімічного фрейму

Зоонимы – клички животных – распространены повсеместно, но у разных людей это несходные наборы наименований. Все – и в украинском, и в русском языках, и, пожалуй, во всем мире – знают только Пегаса и Цербера. Определенные знания кличек животных, в том числе близких, почти родных человеку, есть практически у всех людей, однако они различаются. Общеязыковой зоонимический фрейм включает не более десятка концептов.

Ключевые слова: зооним, концепт, когнитивная ономастика, фрейм, индивидуальный и общеязыковой фреймы.

Якщо шукати онімічний фрейм, який був би найіндивідуальнішим, то таким слід без сумнівів визнати зоонімічний. Більша кількість зоонімів у ментальних лексиконах двох людей, однакових за мовою, спеціальністю та інтересами, не збігається. Загалом люди люблять тварин чи ставляться до них доброзичливо, але ще більше вони люблять кожухи, хутрові та шкіряні вироби. Сам термін, що закріпився за позначенням наймення тварин – **кличка** – є образливим, що оцінює тварин досить низько, саме як м'ясо й хутро. У стосунку людини термін **кличка** є явно пейоративним – таким, як прізвисько, тільки помітно експресивнішим. В назвах тварин ми цього навіть не помічаємо. Я.М.Шебештян пропонує замінити, щоправда, лише в літературно-художньому вжитку, слово **кличка** на термін **зоонім**, але він навряд чи увійде в загальний, позанауковий ужиток [15:4-5].

Норм для утворення кличок тварин, за окремими винятками, які розглянемо далі, здається, не існує. Можна навести приклад з власного досвіду, коли кішка за ім'ям *Бегемот* перетворювалася на *Мошку* (бо дівчина), *Мао Цзедун* на *Машку* (бо теж дівчина). Не менш інтригуючою є літературна зоонімія, де одним з найцікавіших прикладів використання зоонімії є твір І.Франка “Лис Микита”. Головного героя звать саме так, тому що існує українські дієслова *микитити* “викручуватися, непорядно діяти”, *змикитити* “обдурити”, наявні в словникові Б.Д.Грінченка. вони виникли

давніше, ніж був написаний твір “Лис Микита” – і вже від них цей дотепний літературний персонаж одержав своє ім’я. *Микитити* – це метатеза з *метикувати* “думати, міркувати” (*тик>кит*). Цікавим здається міркування, що цей твір міг би називатися “Лисом Микулою”, бо існує українське слово *микулити* “хитрувати, виляти”, яке утворене, як припускають автори “Етимологічного словника української мови”, від давньоруського імені *Микула* “Микола”. При цьому негативний зміст у цього імені з’явився пізно, вже під впливом слова *микитити*, яке за метафоричною етимологією стало розумітися як похідне від *Микита* [3,3:460]. Тут вже діяло правило вибору автора, який виявився вдалим, бо у наймення *Микита* іронічний потенціал вищий, ніж у *Микули*.

Збір переказів про хитрого лиса почався задовго до Івана Франка, ще з античних часів. У Франції в XIII ст. ці перекази були дбайливо зібрані – вийшов великий “Роман про Лиса” в 30 частинах. Німецький автор Генріх фон Алькмар переклав історію про лиса в 1498 р., а в 1752 р. книжку було перекладено І.-Г.Готшером, причому гекзаметром. Й.-В. Гете на основі цього тексту написав поему “Рейнеке-лис”, не дуже відходячи від джерела [1:611-612]. Німецьке ім’я лиса *Рейнеке* походить від прикметника *rein* “чистий” і підкреслює порядність, благородство лиса, хоч і з елементами іронії (дякую професорові В.Г.Таранцеві за консультацію). Взагалі з іменами персонажів-звірів Гете йде за традицією. Так, вовк, головний ворог лиса, фігурує у Гете з традиційним, ужитим ще в XIII ст. іменем *Ізегрім* “залізний шолом”, *Нобель* (лев) – “шляхетний”, *Монеке* (мавпа) – “монах”, *Бокерт* (бобер) – “книжник” [1:613].

Іван Франко не зберігає цих імен навіть шляхом перекладу: він творить нові, зрозумілі для його малих читачів імена: вовк – *Неситий*, *Нобель* – просто *Лев*, який царює у *Львові*, а лис Микита живе у *Лисовичах*. Продовжуючи зіставлення зоонімів Гете й Франка, зазначимо, що мавпа з *Монеке* стала *Фрузею*, а це пестлива народна форма жіночого імені *Єфросинія*, бобер з *Бокерта* став *Бабаєм* (з варіантом *Бабайко*).

Свою історію про хитрого лиса та його перемогу виклав і відомий дитячий англійський письменник Роалд Дал. У нього звірі ворогують з людьми, з трьома фермерами Боггісом, Бансом і Біном, яких об'єднує зажерливість і однакова початкова літера прізвища. Фермери названі лише за прізвищами, а тварини – загальними назвами, переважно за моделлю “Rabbit and Mrs. Rabbit and five Small Rabbits”. Так іменується і лис (Fox), але для нього єдиного з усіх персонажів долучається слово “містер”: Mr.Fox [5;7].

Взагалі клички звичайних псів, які позначаються терміном **каніоніми**, добираються за фонетичними законами мови без будь-яких правил. З.І.Волосевич, яка систематизувала за даними студентських практик більше тисячі собачих кличок зі зведенням однокорених але структурно розбіжних, пор. статті “Боб (-а, -і, -ік, -ик, -ка, -чик)”, “Тим (Тім, -а, -ка, -оха, -ошка)” [2]. У цьому спискові є такі іменування: а) прізвища чи імена відомих людей, в тім числі літературних персонажів: Арамис, Атос, Дартаньян, *Партос* (з помилкою у записі, зробленому за вимовою), Міледі, Айболить, Бармалей, Бетховен, Гітлер, Горбачов, Дзюба, Еней, Ілляш, Клеопатра, Мільтон, Марат, Матроскін, Муромець, Ніксон, Буш, Піаф, Рафаель, Робінзон, Рузвельт, Собакевич, Тарзан, Тартюф, Цезар; б) узуальні імена: Агафон, Ада, Адольф, Аза, Алік, Аліса, Алекс, Алька, Аля, Анжела, Антошка, Анфіса, Арнольд, Артем, Артемон, Барбара, Белла, Бенедикт, Берта, Боніфатій, Вальтер, Ванда, Варфоломей, Василь, Галка і т.д. Будь-яке ім'я у будь-якій формі і з будь-якої мови може стати собачою кличкою, адже справу вирішує один ментальний лексикон чи невелика їх група (родина). Так само протяжними є списки каніонімів, утворених від якісних прикметників, назв інших тварин, назв рослин, топонімів тощо.

В укладеному мною невеликому асоціативному словнику [4] уміщено три зоонімічні статті: *Барбос*, *Бровко* й *Мухтар*, які викликали відповідно 47, 56, 46 асоціацій. Особливо привабливими є історичні реакції до зооніма *Барбос*: *полководець, німець, Фрідріх, план “Барбаросса”*. Це відгук на одну з наявних етимологій клички *Барбос*. Частіше її виводять з назви

старовинного перекладного роману “Барбос – розбійник гішпанський” [3,1:140] або від укр. *барабосити* “балакати, цвенькати” [14:42]. Певне поширення має етимологія, пов’язана з *Барбаросою* (фонетичне стягнення). Йдеться про Фрідріха I Барбароссу, тобто “Рудобородого” (1123-1190), імператора Священної Римської імперії.

Асоціативний експеримент з найменням Барбос (47 асоціацій) дозволив виокремити семантично 9 змістових груп, серед яких щойно названа етимологічна є третьою. Перша група – гіперонімічна, тобто реципієнт назвав ту семантичну групу, до якої належить розглядуване слово. До слова *Барбос* це асоціації *пес* (37), *собака* (8), а також більш деталізовані поодиначні реакції *вівчарка*, *велика брудна собака*, *дворняга* (від цієї асоціації народжується й інша реакція: *двір*). Може називатися не *пес* у цілому, а тільки його частина, наприклад, зафіксовано реакцію *хвіст*, що стосується не лише тварини, а переносно поширюється і на сленгове позначення академзаборгованості у студента, зареєстровані також назви властивостей, приписувані реципієнтом Барбосу: *злість*, *дурість*. Це вже, зрозуміло, не гіпероніми. Гіперонімами ж можна вважати й слова *кличка*, *прізвисько собаки*, *прізвисько* і навіть помилково обраний реципієнтом паронім *прізвище*. Вибір гіпероніма може реалізуватися і в іншому напрямку – не тварина (*пес*, *собака* тощо), а *іграшка* (імітація собаки).

Другу за кількістю групу (10 асоціатів) ми пов’язуємо з популярним російським дитячим віршиком, що закінчується словами: “А пес Барбос, кудлатий нос, Разнес секрет на целый свет: Гав-гав, гав-гав! С кошкой дружит волкодав”. Це пов’язування є, зрозуміло, суб’єктивним. Це наша інтерпретація того, що запропонував сукупний ментальний лексикон реципієнтів. Не виключено, що вибір (бодай у частині реакцій) ґрунтувався на якомусь іншому “мисленневому досьє” : *ніс*, *кудлатий пес*, *пухнастий собака*, *кіт* (і породжена цією асоціацією інша асоціація: *полосатий*); на оцінці дій Барбоса: *безсовісний*, *провокатор*; на неадекватному визначенні жанру: *казка*, *мультик*, *мультфільм*. Лише в цій групі реакцій знаходимо дві

синтагматичні асоціації: *безсовісний* та *полосатий*. Всі інші асоціації до стимулу *Барбос* – парадигматичні. Проте асоціації *пес*, *собака* можна кваліфікувати не тільки як парадигматичні (назва виду тварини), а й як синтагматичні: сполучення *пес Барбос*, *собака Барбос*.

Після розглянутого вже етимологічного зв'язку *Барбос* – *Барбаросса* на четвертому місці йдуть за кількістю суто індивідуальні, приватні асоціації, що стосуються найближчого кола реципієнтів (таких асоціацій шість): *мій пес*, *мій собака Барні*, навіть *мій Барбос*, також *друг*, *друг (погоняло)* і узагальнене (швидше – романтичне): *дитинство*.

П'яте місце (4 реакції) серед асоціацій на стимул *Барбос* займає відомий короткометражний фільм Леоніда Гайдая “Пес Барбос і незвичайний крос”: браконьєри глушать рибу динамітом, а пес одного з цих злочинців схопив запал і кинувся за господарем. Асоціації: російське “*Пес и необычный кросс*”, також *крос*, *біг*, *кінофільм*. Вплив цього фільму на розподіл асоціацій виразно позначається і в ужитку синонімічних гіперонімів *пес* 37 та *собака* 8. У нашому словнику дві інші клички собак мають інший розподіл – стимул *Бровко* дав практично рівномірну уживаність двох синонімів: *собака* 9, *пес* 8, а для *Мухтара* зафіксовано різку перевагу реакції *собака* – 31 (*пес* 11). Лексема *пес* у назві кінофільму і така ж найчастотніша реакція на стимул *Барбос* ніяк не може вважатися збігом. Тому в цій групі фактично маємо право рахувати не 4, а 5 асоціацій, включаючи сюди й найчастотнішу – *пес*.

Лише шосту позицію (3 асоціати) займає поверхневе, фонетичне осмислення стимулу *Барбос*. Оскільки цей стимул знаний усіма реципієнтами без винятку, то тут причиною фонетичних асоціацій не є відсутність концепту. Причиною є привабливість стимулу й тяжіння до фонетичної гри. Усі три фонетичні асоціації – *барбарис*, *Барбара*, *барабан* – мають початкове звукосполучення *бар-* і повторний ужиток звука *б*. Семантично всі вони ніякого зв'язку, прямого чи опосередкованого, зі стимулом *Барбос* не мають. До фонетичних асоціатів тяжіє й антропонім *Барбаросса*, про який йшлося вище. Однак цей антропонім увиходить у

комплекс нефонетичних асоціатів і має імовірні опосередковані семантичні зв'язки із стимулом. Тут фактично маємо асоціат, який водночас належить як до поверхневого, так і до глибинного ярусів.

Не знаходять собі групи, а точніше – становлять поодинокі групи ще три асоціати. Йдеться зокрема про асоціацію *товстун*, де вбачаємо конотативне перенесення клички *Барбос* на людину, з негативним забарвленням цієї конотації. Є.С.Отін фіксує в російській мові вісім конотативних осмислень зооніма *Барбос* [6: 74-75], однак осмислення “товстун” у нього не засвідчено. Дуже можливо, що ця асоціація має бути віднесена до групи, стосовної фільму “Пес Барбос і незвичайний крос”. Дана асоціація характеризує статуру кіноактора Є.Моргунова, який у фільмі грає одну з провідних ролей. Окрему групу складає й асоціат *назва книги*. Неясно, про що йдеться. Може, про той же роман “Барбос – розбійник гішпанський”? Нарешті, ще одна асоціація видається окремою групою, досить загадковою – *мислення*. Людина мислить і пізнає світ переважно за допомогою асоціацій. Асоціації розкривають шлях до підсвідомого, оминаючи фільтри розуму (Р.М.Фрумкіна). Можливо, в даному випадку фільтр зупинив асоціативне розмірковування реципієнта, і він сформулював лише сам процес, шлях, по якому йшов (і нікуди не прийшов) – *мислення*?

За проведенням нами експериментом (назвати 10 відомих кличок собак) 48 студентів назвали 113 кличок, серед яких найчастотнішими були *Мухтар* (12), *Рекс*, *Тузик*, *Шарик*, *Дік*, *Джеск*, *Чана*, *Лорд*, *Сірко* й *Тобик*. Серед названих реципієнтами каніонімів значну кількість складали узуальні (*Жулька*, *Пірат* тощо), значно менше віртуальних, літературних (*Тотошка*, *Джульбарс*), ще менше сакральних, причому не собачого походження (*Юнітер*, *Гера*). Подібний експеримент з кличками котів дав майже ту ж кількість різних назв (114) з найчастотнішою десяткою *Рижик* (12), *Маркіз*, *Васька*, *Пушок*, *Мурка*, *Барсик*, *Маркіза*, *Мурчик*. Істотно уточнити, що всі ці наймення є традиційними, спеціальними правилами не регламентовані. Навпаки, породисті коні, собаки, коти мають спеціально розроблені

міжнародні системи номінації з жорсткими правилами, що потребують окремого спеціального опису.

Власне структура індивідуального зоонімічного фрейму поділяється на чотири кола. У цьому фреймі перше коло – клички домашніх (рідше – диких) тварин, що є власністю індивіда чи його родини; друге коло – наймення собак, котів, коней, папуг та іншої живності, з якою людина познайомилась у друзів та знайомих, у сусідів, у зоопарках чи цирках. Наповнення першого й другого кіл, як правило, досить обмежене. Утім, це залежить від уподобань та фаху людини. У тваринників, жокєїв, ветеринарів, чабанів та інших працівників, робота яких пов'язана з тваринами, зоонімічний запас значно більший, ніж у інших людей. Французька кіноактриса Бріджіт Бардо, яка вже багато років присвятила справі захисту тварин, знає більше зоонімів, ніж інші актори. Третє коло – уславлені історією, віруваннями чи літературою зооніми на чолі з гіпонімами (кличками коней) *Пегас* (грецька міфологія), *Буцефал* (кінь Олександра Македонського), *Росінант* (кінь Дон Кіхота). У мусульманському світі чи не найвідоміший зоонім – *Касве*, як звали верблюдицю пророка Мухаммеда. Зоонімів цього типу є чимало. Скільки їх тільки з казки Р.Кіплінга „Мауглі” перейшло у мільйони ментальних лексиконів! Зооніми розглядаються в досить уже значній обсягом і змістом науковій літературі. Тут особливо треба відзначити праці П.П.Чучки [12;13], М.І.Сюська [9;10;11], та Я.М.Шебештян [15], всі присвячені Закарпаттю. В енциклопедії „Слов'янська ономастика”, виданій у Польщі, є розділ про зоонімію [16,2: 343-368]. За даними цієї енциклопедії зооніми практично в усіх слов'янських країнах вивчені украй недостатньо. Відзначається, наприклад, що в Білорусії вийшло тільки дві статті на цю тему, а в Македонії – одна. Відносно краще справи обстають у Польщі, де в 1996 р. у Любліні вийшов збірник статей про зоонімію (“Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich”), а Ч.Косиль опублікував у журналі “Onomastica” (томи 41, 42, 43 за 1996, 1997, 1998 рр.) велику статтю про клички псів у художній літературі, також в Україні, де окрім згаданих закарпатських праць кілька

зоонімічних статей опублікувала Н.Г.Рядченко та ряд інших авторів, а також у Росії, де є чимало зоонімічних розробок (наприклад, у П.Т.Поротникова).

Література

1. Аникст А. Комментарии: Рейнеке-лис // Гете И.В. Собрание сочинений: В 10 т. – М.: Худ.лит., 1977. – Т. 5. – С. 611-615.
2. Волосевич З.І. Матеріали до словника зоонімів // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса: Друкарський двір, 1995. – Вип.1. – С. 49-56.
3. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.:Наук.думка, 1982-2006. – Т.1-5.
4. Карпенко О.Ю. Асоціативний словник – шлях до сутності власної назви // Λόγος ὀνομαστικῆς. – 2006. - №1. – С.8-21.
5. Клічук О.Д. Внесок Р.Дала в історію про хитрощі Лиса: ономастичний аналіз // Наука і культура. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип.7 Літературознавчі студії. Зб.наук.праць. – С.138-145.
6. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – М.; Донецк: Темп, 2006. – 436 с.
7. Петренко О.Д. Ономастика дитячих творів Роалда Дала: Автореф.дис. ... канд.філол.наук. – Одеса, 2006. – 18 с.
8. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник / вид. 2. \ За ред. В.М.Русанівського. – К.: Наук.думка, 1996. – 335 с.
9. Сюсько М.І. Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апелјативи) в українській мові. – Ужгород: УЖДУ, 1985. – 63 с.
10. Сюсько М.И. Статус зоонима в онимической системе: Ономасиологический аспект. – К.: УМК ВО, 1988. – 87 с.
11. Сюсько М.И. Способы и типы деривации в зоонимии. – К.: УМК ВО, 1989. – 48 с.
12. Чучка П.П. Слов'янське й неслов'янське в зоонімії Закарпаття // Тези доп. УІ укр.славістичної конф. – Чернівці, 1964. – С. 61-63.
13. Чучка П.П. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат // Питання гідроніміки. – К.: Наук.думка, 1971. – С. 81-86.
14. Шанский Н.М. Этимологический словарь русского языка. – М.:МГУ, 1965. – Т.1. – Вып.2, Б. – 270 с.

15. Шебештян Я.М. Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура. – Авореф.дис. ... канд.філол.наук. – Чернівці, 2008. – 20 с.
16. Słowiańska onomastyka. Encyklopedia / Pod.red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślukowej. – Warszawa; Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2002-2003. – Т. 1-2.

Карпенко О.Ю. Організація індивідуального зоонімічного фрейму

Зооніми – клички тварин – поширені повсюдно, але в різних людей це несхожі набори наймень. Усі – і в українській, і в російській мовах, і, напевне, в усьому світі – знають тільки Пегаса й Цербера. Знання кличок тварин, у тому числі близьких, майже рідних людині є практично в усіх, проте вони розрізняються. Загальномовний зоонімічний фрейм включає не більше десятка концептів.

Ключові слова: зоонім, концепт, когнітивна ономастика, фрейм, індивідуальний та загальномовний фрейми.

Karpenko O. Structure of the Individual Zoonymic Frame

Zoonyms – proper names of animals – are widely used, but different people have different lists of them. Everybody – both in Ukrainian and Russian, as well as in other languages – knows only Pegasus and Cerberus. Knowledge of animal proper names, including pets, is inherent to practically all people, but it varies. General zoonymic frame includes not more than a dozen concepts.

Key words: zoonym, concept, cognitive onomastics, frame, individual and general frame.